ERKIN VOHIDOV ASARLARIDA UCHROVCHI LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLAR TAHLILI

Abdug‘aniyeva Dildora

Qo‘qon DPI magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Erkin Vohidov asarlarining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoir ijodida milliy qadriyatlar, til va madaniyat birligi, konseptlar tizimi, obrazlarning madaniy kod sifatidagi funksiyasi ilmiy asosda sharhlanadi. Asarlarda uchraydigan milliy realiyalar, o‘zbek xalqining urf-odatlari, mentaliteti va ma’naviy qadriyatlarini ifodalovchi birliklar lingvokulturologik metodlar yordamida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, madaniy kod, milliy obraz, milliy realiyalar, konsept, badiiy til, kulturoplar.

Til va madaniyat — insonning dunyoni idrok etishi, ijtimoiy tajribasi, milliy ong va mentaliteti uchun asosiy vositadir. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlari, e’tiqodi hamda dunyoqarashi tilda o‘z aksini topadi. Badiiy adabiyot esa tilning eng nafis, eng chuqur va eng rang-barang darajada namoyon bo‘ladigan ko‘rinishidir. Shu sababli lingvokulturologiya tilning madaniy komponentlarini o‘rganuvchi yo‘nalish bo‘lib, adabiy matnlarni tahlil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek adabiyotida Erkin Vohidov ijodi badiiylikning, milliylikning, falsafiylikning yuksak darajada uyg‘unlashgan namunasi sifatida e’tirof etiladi. Uning asarlarida xalqning madaniy dunyoqarashi, ruhiyati, qadriyatlari, tarixiy xotirasi, e’tiqod va urf-odatlari badiiy til orqali poetik mazmunga aylanadi. Mazkur maqolada Erkin Vohidovning “Tong nafasi”, “Ruhlar isyoni”, “Vatan muhabbati”, “Muhabbatnoma”, “O‘zbegim”, “Nido”, “Inson”, “Nafosat” kabi asarlari lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Erkin Vohidov asarlarida milliy mentalitet, o‘zbekona hayot falsafasi, xalqona timsollar (ona, yurt, do‘stlik, muhabbat, sadoqat), madaniy kodlar, qadimiy urf-odat va marosimlar keng va chuqur yoritiladi. Shu bois shoir merosini lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilish adabiyotshunoslik va tilshunoslikning kesishgan nuqtasida dolzarb ilmiy masaladir.

Lingvokulturologiyada konsept xalqning mental modeli hisoblanadi. Erkin Vohidov asarlarida bir qator konseptlar yetakchi o‘rin tutadi. Ular o‘zbek xalqining madaniy ongida tarixan shakllangan va milliy qadriyatlarni ifodalaydi.

Shoir ijodining markazida turuvchi eng muhim madaniy konseptlardan biri — Vatandir. Uning mazmuniy yadrosi uchlik asosga ega:

1. Ona — mehr, muqaddaslik, himoya timsoli
2. Ota — meros, tarix, ildiz
3. Yurt — hudud, xalq, taqdir

Masalan:

“Vatan bu — ona allasi,

Vatan bu — ota merosi.”

Bu misralarda Vatan ikki madaniy kod orqali talqin etiladi:

1) ona allasi — mehr, mehribonlik, ona yurt timsoli;
2) ota merosi — tarixiylik, nasl-nasab, ildiz.

Bu yerda shoir Vatanni biologik va ma’naviy ildizlar bilan bog‘laydi. “Alla” – mehr arxetipi, “meros” esa tarixiylik arxetipidir. Shuning uchun “Vatan” konsepti lingvokulturologik jihatdan mehr, tarix, muqaddaslik kodlaridan tashkil topadi. Bu obrazlar o‘zbek mentalitetida juda muhim kulturoplar bo‘lib, shoir ularni tilning badiiy imkoniyatlari orqali kuchli emosional ta’sir bilan uzatadi. Shuningdek, qo‘shiq

– milliy og‘zaki madaniyat kodi. Demak, shoir Vatan konseptini estetik-musiqiy timsol bilan kengaytiradi.

Ona – o‘zbek madaniyatidagi eng qadimiy arxetiplardan biri. Shoir ijodida ona mehr timsoli, duo egasi, ruhiy panoh, millatning ramzi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shoir asarlarida o‘zbek xalqining qadimiy madaniyati, urf-odatlari va marosimlariga oid ko‘plab realiyalar uchraydi. Ularni marosim realiyalari, maishiy realiyalar kabi turlarga aratish mumkin. Misol uchun, sumalak, atlas, do‘ppi, g‘ijjak, karnay-surnay, beshik, mahalla kabilar maishiy realiyalar sanalsa, oq yo‘l, oq fotiha, nikoh kabi marosim realiyalariga duch kelamiz. Shuningdek, osh, to‘y**,** Navro‘z**,** qadriyat, mehr-oqibat kabi madaniy kodlar ham shoir asarlarida ko’plab uchraydi. Masalan,

“Atlasday jilva qilgan bahorim...”

“Atlas” – o‘zbek madaniyatidagi nafosat, go‘zallik, ayollik ramzi. Bu realiya bahor obraziga o‘tkazilib, milliy timsol sifatida ishlatilgan.

“Navro‘z keldi – ochildi yuzlar,

Barglar kuldi, quvonchga to‘ldi”

“Navro‘z” — bu xalqning tarixiy-milliy voqeligini bildiruvchi lingvokulturologik birlik bo‘lib, shoir uni tabiatning uyg‘onishi bilan parallel tasvirlaydi.

Shuningdek, Alpomish, Ulug‘bek kabi tarixiy arxetiplar ham qo‘llangan. Bu yerda Alpomish jasorat, erk ramzi sifatida, Ulug‘bek — ilm, ma’rifat ramzi sifatida tasvirlanadi.

Masalan: *“Alpomishdek tik turadi bu xalq.”*

Alpomish arxetipi orqali xalqning matonati tasvirlanadi. Bu ramz turkiy xalqlar xotirasining markaziy qatlami hisoblanadi.

Erkin Vohidovning timsollar sistemasida o‘zbek madaniy ongida muqim o‘rin tutgan arxetiplar mavjud. Masalan, “Ona” arxetipi. “Ona” mehr, yurt, til, tarbiya kabi milliy tushunchalarni o’zida jamlab keladi.

“Onang duosi — yo‘llaring yorug‘

Onang duosi — qalbingda chiroq.”

Yoki “olov” arxetipini uchratamiz. U “ko’ngil” ramzini ifodalab keladi. Bu ramz o‘zbekning ruhiy dunyosini, ichki olamini bildiradi. “Olov” — ichki kuch, ruhiy yuksalish ramzi. Bu yerda ko‘ngilning ehtirosi va ijodiy ruhi arxetipik obraz sifatida berilgan.

Shuningdek, ko‘ngil arxetipiga ham duch kelamiz. Ko‘ngil turkiy mentalitetning eng murakkab konseptlaridan biri. Erkin Vohidov ijodida ko‘ngil ruhiy makon, sezgi markazi, ezgulik manbai, samimiyat o‘lchovi sifatida gavdalanadi. Misol uchun:

“Ko‘nglimda bir olov bor, yonar, so‘nmas.

Shoir ijodida o‘zbek tilining eng shirali qatlamini tashkil etadigan iboralar faol qo‘llanadi:

Shoir xalq og‘zaki ijodi unsurlarini aktiv qo‘llaydi.

Misollar:

“Ko‘pning ko‘zi – xudo.”

“El bor joyda – til bor.”

Bu birliklar shoir matnini madaniy baza bilan mustahkamlaydi.

Shoir o‘z ijodida semantik transpozitsiya, ramziy ko‘chirish, metaforizatsiya, kulturologik kodlash, badiiy obrazni milliylashtirish kabi lingvokulturologik usullardan samarali foydalanadi. Misol uchun:

“Bahor quchog‘ida uyg‘ongan yurt...”

Bahor – yangilanish; quchoq – mehr; uyg‘onish – millatning ruhiy tiklanishi. Bu uchlik bir necha madaniy kodni birlashtiradi.

Xuolsa qilib aytadigan bo‘lsak, Erkin Vohidov asarlari o‘zbek xalqining ruhiy dunyosi, qadriyatlari va madaniy kodlarining betakror badiiy ifodasidir. Lingvokulturologik tahlil shuni ko‘rsatadiki:

1. Shoirning konseptual tizimi milliy madaniyatning asosiy qatlamlariga tayanadi.
2. Realiyalar, arxetiplar, timsollar milliy ruhiyatni badiiy til vositasida ifodolaydi.
3. Vohidov poetikasida til — madaniyatning saqlovchi mexanizmi.
4. Shoir ijodi o‘zbek milliy mentalitetining badiiy modeli sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vohidov E. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2012. – 560 b.
2. Vohidov E. Ruhlar isyoni. – Toshkent: Yozuvchi, 1996. – 144 b.
3. Vohidov E. Tong nafasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1981. – 120 b.
4. Vohidov E. O‘zbegim. – Toshkent: Sharq, 2000. – 96 b.
5. Qo‘chqorov R. O‘zbek she’riyati va milliy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2008. – 248 b.

6. Safarov O. Badiiy matn va lingvokulturologiya**.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 210 b.

7. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 192 b.